

REGULY ANTAL TÁRGYI NÉPRAJZI GYŰJTÉSEI

ANTAL REGULY'S MATERIAL ETHNOGRAPHIC COLLECTIONS

Kerezi Ágnes

PhD, nyugdíjas, Néprajzi Múzeum, Budapest
kerezi.agnes@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

Reguly Antal 92 tételből álló, Magyarországra küldött obi-ugor gyűjteménye a maga korában páratlan volt Európában. Azonban a 72 darab néprajzi jellegű tárgyából 21 soha nem került be a Néprajzi Múzeum törzsanyagába, mivel tönkrementek. Legjobban a fából készült tárgyai maradtak meg, ezek nagy része vadászati anyag. Nagyobb a hiány a textilből készült viseletdarabok között, teljes egészében elpusztultak a prém viseletek és a szakrális tárgyak. A kutató tárgyai közül a legrégebbi és talán legegységesebb tárgyegyüttes elemzésével foglalkozik a cikk, ezek pedig a Konda folyó vidékéről származó női viseletdarabok, ingek, ékszerek, cipők, ahova Reguly 1844 tavaszán jutott el vogul tolmácsa és kísérője, Bahtyiár társaságában.

ABSTRACT

Antal Reguly's Obi-Ugric collection of 92 items sent to Hungary was unique in its time in Europe. However, 21 of the 72 items of ethnographic nature have never been included in the core material of the Museum of Ethnography because they decayed. Wooden objects, most of them hunting materials, are the best preserved. There is a greater shortage among pieces of textile clothing but fur and sacred items had completely decayed. This article deals with the analysis of the oldest and perhaps most uniform set of objects, the women's costumes, shirts, jewellery, shoes from the Konda River, where Reguly arrived in the spring of 1844 with his Vogul translator and attendant, Bahtyar.

Kulcsszavak: Néprajzi Múzeum, hanti, viseletdarabok, motívum

Keywords: Ethnographic Museum, Khanty, costume pieces, ornament

Talán nem közismert, de Reguly Antal nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia számára, hanem a szentpétervári Tudományos Akadémia részére is gyűjtött tárgyakat. Karl Ernst von (oroszosan Karl Makszimovics) Baer akadémikus, a neves antropológus, az Orosz Földrajzi Társaság Néprajzi Osztályának vezetője,

Reguly patrónusa és támogatója, már 1844 januárjában arra kérte Regulyt, hogy vásároljon a Kunstkamera részére viseletdarabokat, amelyek árát az Orosz Tudományos Akadémia majd bőkezűen visszafizeti neki (Balassa, 1954, 50.). Reguly válaszából tudjuk, hogy Baer levelének kézhezvétele után nem sokkal intézkedett is, hogy a Lozva mellett élő őslakók küldjenek el részére három vogul zeneszerszámot, valamint készítsenek részére egy jurtamodellt. A tárgyak beszerzésére, illetve elkészítésére vogul tolmácsát és segítőjét, Bahtyiárt kérte meg (Balassa, 1954, 50.).

Nem kétséges, hogy a Reguly által gyűjtött néprajzi anyag egy része az Orosz Tudományos Akadémia Néprajzi és Antropológiai múzeumában, azaz a Kunstkamerában található, melynek összetételéről és mennyiségéről semmit nem tudunk. A szentpétervári Kunstkamera obi-ugor anyagát hiába ismerjük tételesen, a tárgyakat gyűjtőkhöz csoportosítani nem minden esetben lehetséges, mivel a 19. század 40-es éveiben a Kunstkamera még nem készített olyan törzskönyveket, amelyekben a törzanyagba került tárgyaknál a gyűjtő, a gyűjtés helye és éve pontosan fel lennének tüntetve. Sajnos többszöri kérés ellenére sem tudtak még hozzávetőlegesen sem olyan tárgyakat mutatni, amelyek legalább időben Reguly utazásához köthetők lennének. Esetleg még az is előfordulhatott, hogy a postán feladott anyagát a Kunstkamera véletlenül más gyűjtő neve alatt vételezte be.

A 92 tételből álló, Magyarországra küldött gyűjteménye a maga korában páratlan volt Európában. Kívánsága szerint tárgyi anyaga a Nemzeti Múzeumba került, ahol az anyag egy részét a Régészeti Osztály, más részét a Természettudományi Osztály beletárolta. Azonban a legnagyobb mennyiséget kitevő, 72 daraból álló, sok gonddal összeszedett néprajzi gyűjteménye évtizedekig gazdátlanul hanyódott. Nem került tárgyraktárakba, nem lett leltározva, hanem továbbra is ládákba csomagolva állt a Nemzeti Múzeum folyosóin. A néprajzi anyag egy részét ugyan 1876-ban beletárolták, de 1890-ben, amikor Pápai Károly a Reguly-hagyaték feldolgozásán fáradozott, már azt írta, hogy a gyűjtemény legnagyobb része szétszóródott (Pápai, 1890, 117–118.). Xantus János, a Néprajzi Múzeum akkori igazgatója már sajnálattal vette tudomásul, hogy a szörmés tárgyakat a moly annyira megrongálta, hogy menthetlenné váltak, ezért elégették azokat, és a leltározott darabokat törölték a múzeum törzanyagából (Xantus, 1892, 298.). Később, 1900-ban Jankó János még összeszedett néhány Reguly által gyűjtött tárgyat a Nemzeti Múzeum különböző osztályairól, de nem került elő mind a 72 tárgy. Reguly 72 darab néprajzi jellegű tárgyából 21 soha nem került be a Néprajzi Múzeum törzanyagába.

Legjobban a fából készült tárgyai maradtak meg, ezek nagy része vadászati anyag, főleg nyilak. Ezek közül a Reguly-jegyzékben szereplő két baskír nyíl és egy vogul íj mintája hiányzik. Nagyobb a hiánya a viseletdarabok, például női ingek, ékszerek és más viseletkiegészítő textíliák között. Nincs meg két vogul női kendő, melyek közül az egyik hímzéssel, gyöngyökkel és kaorikagylók-

kal volt díszítve (Reguly-jegyzék 46., 47. szám). Hiányzik egy mordvin ingesat (Reguly-jegyzék 66.), egy tatár öv (Reguly-jegyzék 75.) és egy tatár női harisnya (Reguly-jegyzék 76.). Mint fentebb már írtuk, teljes egészében elpusztultak a prémből készült viseletdarabok, Reguly jegyzéke szerint a következők:

1. „Lappföldi Férfi csizma, mellyeket Reguly úr maga viselt.”
2. „Lappföldi Téli kesztyű, miket szinte Reguly úr viselt.”
3. „Lappföldi Férfi felruha mit szinte viselt, ködmenből.”
4. (5)¹ „Samojed és Vogul Férfi felruha ködmenből.”
5. (6) „Samojed és Vogul Női felruha egyszerű, béleletlen, csuklyás.”
6. (7) „Samojed és Vogul Női felruha cifrább és ködmennel bélelt, elül nyílt.”
7. (8) „Samojed és Vogul nőharisnyák nyestből?”
8. (9) „Samojed és Vogul Nőcsizmák, ékes színűek, ködmenből.”

(Kodolányi, 1959, 283.)

Szakraális tárgyakkal álló anyaga ugyancsak szinte teljes egészében elpusztult. Ide tartozik egy férfi és egy női bábu az Arhangelszki kormányzóság Meséni kerületében élő szamojedoktól, egy bálvány az Ob torkolata mellől, valamint egy cseremiszi férfi és női bábu a Kazanyi kormányzóság Carevokoksejszki kerületéből (Kodolányi, 1959, 283–285.).

Reguly Antal tárgyai közül a legrégebbi és talán legegységesebb tárgyegyüttes elemzésével szeretnék csak foglalkozni, ezek pedig a Konda folyó vidékéről – ahova Reguly 1844 tavaszán jutott el vogul tolmácsa és kísérelője, Bahtyiár társaságában – származó női viseletdarabok, ingek, ékszerek, cipők. A Konda és a Demjanka vidékén Reguly tapasztalta az obi-ugorok déli csoportjainak jólétét, de intenzív oroszosodását is. Mind az épülettípusok, mind a gazdálkodás már orosz hatást mutatott. Bolsarovo egyházas faluban kondai osztjakkal, Nahracsiban kondai vogulokkal találkozott. A kondai osztjások viszonylagos jólétéről, ízléses öltözködéséről, jól berendezett házaikról kellemesen meglepődve számol be Reguly. Valószínű, hogy innen származnak azok a dúsan hímzett női ingek, amelyek motívumai gazdag szemantikai tartalommal bírnak. Ezeknél az ingeknél származási helyként (2151 ltsz., 2152 ltsz., 2153 ltsz.) az Irtis folyó torkolatvidéke van feltüntetve. Tudjuk, hogy Reguly az Irtis torkolatvidékén nem járt, viszont saját jegyzékében azt írja, hogy az ingeket az „Irtis torkolata alatt lakóktól” kapta. Legközelebb a kondai osztjások között élve volt a kérdéses területhez. Feltehető tehát, hogy a kondai osztjásoktól származnak a kérdéses ruhadarabok, és ennek a csoportnak a legészakibb elterjedési pontját jelölte meg Reguly a tárgyak gyűjtési helyéül. Az ingek nagy valószínűséggel egy gazdag család leszármazottaitól valók. Erre utal gazdag díszítésük is. A gyapjúfonal a 18. század végén, amikor az ingek kora tehető, csak kereskedelmi úton volt beszerezhető, és a ruhák szín-

¹ A zárójelben szereplő számok a Reguly-jegyzék eredeti számát jelentik.

te teljes felszínét borító hímzés nagy mennyiségű hímzőfonalat igényelt. Ennek megvételét csak a gazdagabb családok engedhették meg maguknak. A gyapjúfonalat nemcsak hímzésre használták, de készítettek kötött kesztyűt, harisnyát, szőtt és font övet is gyapjúból.

A Reguly által gyűjtött ruhaanyagok között elsősorban házi szövésű vásznat lehet találni, ami a 18–19. században főleg csalánból készült, és elsősorban az obi-ugor lakta terület középső és déli részén volt elterjedve (Kerezsi, 2010, 31.). A csalánt két időpontban, nyáron és késő ősszel lehetett gyűjteni. Az obi-ugorok inkább az őszi időszakban gyűjtötték nagy mennyiségben, mert akkor már nem csípett a megfagyott levele. A csalánszárat beáztatták, megszáritották, majd szétnyitották és kihúzták a csalánrostot. Ezeket összegyűjtve morzsoló mozdulatokkal szálaira szedték, majd a szálakat kifésülték, és összesodorva megkapták a csalánfonalat. A csalánon kívül lent és kendert is használtak a vászon készítéséhez. Az oroszoktól, illetve az Urál európai oldalán élő finnugor népektől átvett vízszintes szövőszékeiken kb. 70 cm széles vásznat tudtak szőni (Bogordajeva, 2006, 39–41.), elsősorban az obi-ugor lakta terület délnyugati részén, az Irtis, a Konda, a Szoszva, a Demjanka és a Szalim folyók mentén. Ugyanakkor a 20. század elejére a vászonszövés mestersége teljesen eltűnt a használatból (Fjodorova, 1994, 33.). Mivel azonban len- és kendertermesztéssel még a déli csoportok is alig foglalkoztak, ezért a 19. században főleg orosz kereskedőktől vásároltak len- és kenderfonalat, de a tehetősebbek vásznat készen is vásároltak.

A vászoningek gyapjúfonállal való kihímzése a 18. században még elsősorban a déli csoportokra volt jellemző, a 19. században és a 20. század elején már a keleti és nyugati manysik, valamint a keleti hantik is alkalmazták ezt a díszítési módot (Bogordajeva, 2006, 54.; az öltések technikája, a minták kontúrozása több helyen is le van írva a szakirodalomban, például: Ivanov, 1963, 78–80.; Vahter, 1953, 27–37.; Ringyina, 1995, 336–346.) munkáikban. Hímzéssel díszítették a női ingeket, köpenyeket, kendőket, valamint a férfiingeket és nadrágokat is. A legrégebbi ingek közé azok tartoznak, amelyeknek teljes elejét és ujját hímzés borítja (Ringyina, 1995, 337.), ugyanis a 19. század végén, 20. század elején a hímzéssel borított felület az ingeken, köpenyeken fokozatosan csökken, és a szélekre, a gallérra, a kézelőre, a nyakkivágásra, az összeillesztések vonalára korlátozódik (Bogordajeva, 2006, 54–55.).

Gyöngyhímzéssel elsősorban az obi-ugorok déli csoportjai foglalkoztak, a női viseletdarabokat, a vászon- és posztóruhákat, köpenyeket, a fejviseletet, az öveket, a cipőket, a mell-, nyak- és hajfonatdíszeket díszítették vele. (A gyöngydíszítések helyéről, lokális variánsairól részletesen például Akszana Alekszandrova Bogordajeva (2006, 57–76.) könyvében olvashatunk. Az üveg-, kristály- és agyaggyöngyök nagy része a 16–19. században már orosz kereskedőkön keresztül jutott el az obi-ugorokhoz. (Bővebben a gyöngyök anyagáról, származási helyéről többek között lásd Castrén, 1860, 231.; Pritkova, 1953, 69.; Vahter, 1953, 69.).

A gyöngyhímzést az obi-ugoroknál gyakran fémdíszekkel együtt alkalmazták. Fémgombok, csüngők, öntvények díszítették a női ingeket, kabátokat, ékszereket (lásd például Pritkova, 1953, 185., 202–208.; Fjodorova, 1994, 195–198.; Bogor-dajeva, 2006, 76–81.).

A ruházat díszítése a 19. században, valamint a 20. század elején volt a legváltozatosabb, hiszen ekkor már az anyagok sokfélesége állt az obi-ugorok rendelkezésére, de még nem felejtették el, és alkalmazták a hagyományos viseletkészítési és díszítési technikákat. Az új anyagok és kész ékszerek megjelenésével a régi viseletkészítési módszerek és díszek fokozatosan feledésbe merültek.

A Reguly által gyűjtött kondai hanti viseletdarabok valószínűleg már a 19. század közepén is ritkaságnak számítottak, amit mi sem bizonyít jobban, hogy mind a tűzőöltéses technika, mind a hamis laposöltéses technika, mellyel a bemutatott osztyák ingeink készültek, igen régi. A 19. században elterjedt négyzetöltés és a keresztaszemes díszítésmód ezeknél a technikáknál újabbnak tekinthető (Vahter, 1953, 11.).

A Reguly által gyűjtött női ruhák hímzései napjainkig megőrizték élénk színüket, ami nemcsak a fonalak kiváló festésével, hanem a ruhák hordásának és mosásának módjával is magyarázható. Az obi-ugor asszonyok az ilyen gazdagon hímzett ruhákat inkább ünnepek alkalmával viselték, és ha már kopottak voltak, csak akkor kerültek át a hétköznapi viseletbe. Sem a túlzott napfény, sem a mosás nem fakította ki őket. Mosni általában nagyon ritkán, hideg vízzel mostak az asszonyok, a mosószappant a 19. század derekán még nem ismerték, a mosószer csak a 20. század második felében terjedt el az erdőlakó családok között.

Az Irtis torkolatvidéke van származási helyként feltüntetve azokon a gyöngyökből fűzött nyakékeken is, amelyeket valószínűleg már megkeresztelt hantiktól gyűjtött Reguly (2161 ltsz., 2164 ltsz.). A nyakláncok közepén ugyanis egy rézkereszt lóg, amin cirill betűk olvashatók (*1. kép*). A keresztetek eredetileg csecsebecsék voltak, az orosz és tatár kereskedők gyűrűket, fémkorongokat, függőket és kereszteteket árultak más csecsebecsékkel együtt, így kerültek a keresztetek is hanti, illetve manysi ékszerekre (Lehtinen,

1. kép. Gyöngyökből fűzött nyakék

1979; Baulo, 2004). Azonban a kereszt viselésének gondolatisága az évtizedek során átalakult, a legelső kereszténységből átvett elemek közé sorolható, amit a megkeresztelt obi-ugor emberek formálisan, de előszeretettel viseltek.

A 2151 leltári számú lenvászon ing mintái között visszatérő motívum a kék fa két oldalán álló piros madár. A madár az uráli népek mindegyikénél a teremtésmítoszokban szereplő, a világ teremtésében fontos szerepet játszó lény. Piros színével a női ruhán szerencsét biztosít viselőjének (2. kép.) A második (2152 ltsz.) innen származó női ing mintázata erősen különbözik az előbbi ing díszítményétől, elsősorban geometrikus jellegű, melyek között felismerhető a stilizált kígyó vagy a csukafog, de nagyobbik része olyan tört vonalakkal álló stilizált minta, amelynek jelentését talán már a mai asszonyok sem ismerik. A 2153 ltsz. ing hímzései között a rombuszok, a rombuszokból kiágazó vonalak, csillagalakzat és szvasztikaábrázolások láthatók, melyek egyrészt a női termékenységgel, másrészt a napszimbólummal vannak kapcsolatban.

2. kép. Hímzett női ing

Erről a területről való az a két pár gyöngyökkel kivarrt sötét színű bőrből készült papucsszerű cipő is, melyek a női nyári lábbelik tipikus darabjai (2165–2166 és 2187–2188 ltsz.). Ezt a fajta cipőt posztó- vagy kötött gyapjúharisnyával viselték. Ugyanennek a cipőtípusnak volt díszítetlen változata is. Attól függően, hogy melyiket vette fel a nő, lehetett tudni, hogy tiszta vagy tisztátalan állapotban van az illető. Gyöngyös, díszített darabot ugyanis csak a tiszta állapotban lévő nők hordhattak.

Tehát a Reguly Antaltól származó viseletdarabok kizárólag női ruhaneműk, és egyetlen régióból származnak, a Konda-folyó menti déli hantiktól. A Konda mentén élő déli hantik, csakúgy, mint a folyó mentén élő keleti manysik viszonylag hamar, már a 19. század második felében erős orosz hatásnak voltak kitéve. Artturi Kannisto, aki 1901 és 1906 között öt évet töltött a manysik között, azt írta, hogy a Konda mentén élők már nagyrészt felhagytak hagyományos gazdálkodásukkal, náluk már sokan áttértek a földművelésre, és a ló volt az egyik legfontosabb háziállatuk (Kannisto, 1928, 381–382.).

A Reguly által gyűjtött kondai hanti viseletdarabok valószínűleg már a 19. század közepén is ritkaságnak számítottak, ezért gyűjtötte össze azokat az eltűnőben lévő obi-ugor kultúra megőrzését szívügyének tartó tudós.

IRODALOM

- Balassa, I. (1954): Reguly Antal néprajzi gyűjteménye. *Néprajzi Értesítő*, XXXVI, 47–66.
- Baulo, 2004 = Бауло, Аркадий В. (2004): *Kultovaja atributika i mif, metall v obrjadah obszkih ugrov*. Novoszibirszk, Insztitut arheologii i etnografii SzO RAN / *Культовая атрибутика и миф, металл в обрядах обских угров*. Новосибирск, Институт археологии и этнографии СО РАН
- Bogordajeva, 2006 = Богордаева, А. А. (2006): *Tragyicionnyj kosztjum obszkih ugrov*. Novoroszszijszk: Nauka / *Традиционный костюм обских угров*. Новороссийск: Наука
- Castrén, 1860 = Кастрен, М. А. (1860): *Putyeseesztvie po Laplandii, Szevernoj Rosszii i Szibiri (1838–1845–1849)* cs. 2. Moszkva, v Tipografii Alekszandra Szemjona / *Путешествие по Лапландии, Северной России и Сибири (1838–1845–1849)* ч. 2. Москва, в Типографии Александра Семена
- Fjodorova, 1994 = Федорова, Е. Г. (1994): *Isztoriko-etnograficseszkie ocserki matyerialnoj kultury manszi*. Szankt-Peterburg, MAE RAN / *Историко-этнографические очерки материальной культуры манси*. Санкт-Петербург: МАЭ РАН
- Ivanov, 1963 = Иванов С.В. (1963): *Ornament narodov Szibiri kak isztoricseszki isztocsnyik (po materialam XIX – nacsala XX v.)*//ТИЭ. Novaja szeria. T.81 M. – L./ *Орнамент народов Сибири как исторический источник (по материалам XIX — начала XX в.)*// ТИЭ. Новая серия. Т. 81. М.-Л.
- Kannisto, J. A. (1928): *Vogulit*. Suomen suku. II. Helsinki
- Kerecsi Á. (2010): *Obi-ugor viseletek*. (*Catalogi Musei Ethnographiae* 17) Budapest: Néprajzi Múzeum
- Kodolányi J. (1959): Reguly Antal néprajzi tárgy-gyűjteménye. *Néprajzi Értesítő*, XLI, 283–302.

- Lehtinen, I. (1979): *Naisten korut Keski-Venäjällä ja Länsi-Siperiassa./Women's jewellery in Central Russia and Western Siberia*. Helsinki: Museovirasto
- Pápai K. (1890): A vogulok és osztyákoknál. *Ethnographia*, I, 3, 117–130.
- Pritkova, 1953 = Притковая, Н. Ф. (1953): *Odezsda hantov*. SzMAE, 15. Moszkva, 123–233./
Одежда хантов. СМАЭ, 15. Москва, 123–233.
- Ringyina, 1995 = Рындина О. М. (1995): *Ocserki kulturogeneza narodov Zapadnoj Szibiri. T.3. Ornament*. – Tomszk, Izd. Toms. un-ta / *Очерки культуорогенеза народов Западной Сибири. Т.3. Орнамент* – Томск: Изд-во Том. ун-та.
- Vahter, T. (1953): *Obinugrilaisten kansojen koristekuosit. Ornamentik der Ob-Ugrier. (Travaux ethnographiques de la Société Finno-Ougrienne IX)* Helsinki
- Xantus J. (1892): A Magyar Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályának története, s egy indítvány a jövőt illetőleg. *Ethnographia*, 3, 298–302.